

Bán Imola

„*Ha törpékről van szó, én nem ismerek tréfát.*”
Anekdotikusság és metafikció Cserna-Szabó
András: *Az abbé a fejével játszik* című regényében

Bevezetés

„A regény szelleme a sokféleség szelleme. Nincs regény, mely azt ne mondaná olvasójának: »Bonyolultabbak a dolgok, mint hiszed.« Ez a regény örök igazsága...»¹ Milan Kundera mondatai juthatnak eszünkben Cserna-Szabó András harmadik regényét olvasva, ugyanis *Az abbé a fejével játszik*² című műve mind szerkezeti, mind tartalmi szempontból kihívás elé állítja a befogadót. Olyan regényről van szó, amely felrúgja a klasszikus nagyepikai műfaj szabályait, merész és újszerű írói próbálkozásnak tekinthető.

Az abbé története nélkülöz bármiféle linearitást, hiányzik belőle a hagyományos értelemben vett cselekményszál. Nincs logikusan felépített, időben és térben kibontakozó eseménysorozat, időrendiség vagy fejlődés. Széttartó, lazán kapcsolódó történetek sokaságát olvashatjuk, a töredékesség a mű legfontosabb jellemzője. Több mint egy egyszerű novellaciklus, sokkal inkább széttördelt regény, melyben visszatérő szereplőkkel és helyszínekkel találkozhatunk. A rend látszólagos hiánya, a csapongó forma és a szereplők kaotikussága azonban megtévesztő lehet. A karneváli hangulat ellenére jól kidolgozott íve van ezeknek a történeteknek, illetve jól átgondolt struktúrárt fedezhetünk fel, ha egymáshoz illesztjük a történet „cserépdarabkáit”.

Ahogy a szerző előző regényeiben is láthattuk, a szöveg rétegzettsége, hibrid jellege ezúttal is meghatározó: a görög mitológiától a populáris kultúráig számtalan szereplővel, jelölletlen idézettel, zsánerrel találkozhatunk. Minden inspirációforrást képez, s ez a sokféleség különféle hatást vált ki az olvasóból. A regény egyszerre groteszk, durva és szókimondó, miközben végig játékos marad, s az ironikus, szatirikus látásmód jellemzi. Cserna-Szabó András műveiben megszokott módon a komikum és a tragikum elválaszthatatlan egymástól. Ő maga is ebben látja a művészet lényegét: „minden nagy művészet kötél tánc, pengeélen haladás, egyik oldalon sem szabad leesni”.³ Művészetfilozófiáját, *ars poeticáját* több fejezetben is kifejezésre juttatja, hiszen metafikatív regényről van szó, tudatosan átgondolt szerzői játékról.

Bán Imola (1985) – doktorandusz, Hungarológiai Doktori Iskola, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, imoladsz@yahoo.com

¹ Milan Kundera: *A regény művészete*. Európa Könyvkiadó, Bp. 2018. 29.

² Cserna-Szabó András: *Az abbé a fejével játszik*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 2018.

³ Forgách Kinga: *Teljesen természetes, hogy valaki egyszerre hős és gyáva, forradalmár és besúgó*. Könyves Magazin. 2018/4 https://konyvesmagazin.hu/nagy/cserna-szabo_andras_teljesen_termeszetes_hogy_valaki_egyszerre_hos_es_gyava_forradalmar_es_besugo.html (Letöltve: 2022. 04. 20.)

Mindezek mellett a mű sajátos prózatechnikáját, a 2015-ben megjelent *Sömme*-hez hasonlóan, a szóbeliség is meghatározza. Eredeti módon alkalmazza az anekdota műfaját, illetve az anekdotikus elbeszélésmódot, annak érdekében, hogy ismét egy véres legendát elevenítsen fel. Jelen tanulmány elsősorban arra kíván rámutatni, hogy az anekdota klasszikus formája miként érvényesülhet újszerű módon egy kortárs regényben, illetve hogyan telítődhet új tartalommal ez a műfaj. Ugyanakkor a szerkezetben megmutatkozó anekdotikusság is interpretáció tárgyát képviseli, amely szoros összefüggésben van a metafiktív regény önreflexív struktúrájával.

Anekdota és anekdotikusság

A regény struktúráját tekintve megállapíthatjuk, hogy nagyszerűen rehabilitálja az anekdota műfaját, és újszerű módon alkalmazza az anekdotikus elbeszélésmódot. Cserna-Szabó András műve valóban „roppant játék” és a „könnyedség hegyfoka”,⁴ amely jól szemlélteti, hogy a kortárs magyar irodalom számára is termékeny műfaj lehet az anekdota. Az utóbbi években számos tanulmány igyekszik azt megerősíteni, hogy még mindig élő és hatékony narratív formáról van szó.⁵

Ezen a területen a legfrissebb és egyben a legigényesebb munkának tekinthetjük Gintli Tibor *Perújrafelvétel*⁶ című munkáját, mely az anekdotikussággal szemben megfogalmazott irodalmi előítélet megkérdőjelezésére és a lenézett műfaj újraélesztésére törekszik. Kötete lényegretörően jelzi, hogy a műfajhoz számos előítélet kapcsolódik, így például a felszínesség, a kedélyesség, a zsánerképszerű alakok.⁷ Azonban fontos látnunk, hogy nem atemporális formáról van szó, hiszen mint minden műfajnak, ennek is története van, illetve különféle alakváltozatai. Virágkora jöllehet Mikszáth korára tehető, azonban a modernségben is megjelenik, illetve meghatározó forma a posztmodern és a metamodern irodalomban is. Olyan műfajról és ehhez kapcsolódó sajátos narrációról beszélhetünk, amely képes a megújulásra, a funkcióváltásra.⁸

Hász-Fehér Katalin az anekdotához fűződően a definiálhatatlanság mítoszát⁹ emeli ki, ugyanis egyszerűsége ellenére az anekdota nehezen megragadható forma, illetve sajátos határterület képez. Egyszerre tartozik az orális és az írott kultúrához, mindkét terület sajátosságai kimutathatóak benne. Eredete, akárcsak a mondáké vagy a mítoszoké homályos, kinyomozhatatlan. Annyi bizonyos, hogy már az ókorban is létezett,¹⁰ a mulatságos, rövid történet szerzője többnyire ismeretlen. Ebben a jelentésben „a 17. századi memoáriródalomban tűnik föl, majd ennek nyomán a 18. században Németországban”.¹¹ A meséhez hasonlóan vándorműfaj, amelynek egyetemes vonatkozása van. A szó jelentése »kiadatlan« (gör. *anekdoton*, lat. *ineditum*),¹² mivel

⁴ Milan Kundera: *i. m.* 25.

⁵ Elsősorban Gintli Tibor tanulmányait emelhetjük ki, illetve jelentős még Hász-Fehér Katalin és Tarjányi Eszter összefoglaló munkája.

⁶ Gintli Tibor: *Perújrafelvétel. Anekdotikus elbeszélésmód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában*. Kalligram, Bp. 2021.

⁷ Gintli Tibor: *i. m.* 9.

⁸ *Uo.* 10.

⁹ Hász-Fehér Katalin: *Az anekdota anekdotikus működése Mikszáth prózájában*. = *Híd* (2005) 01. 12, 67–80.

¹⁰ Darab Ágnes: *Az antik anekdota ügye*. *Literatura* XLII(2016) 1–2. szám. 4.

¹¹ *Uo.*

¹² *Uo.*

a nyilvánosság számára még ismeretlen, meg nem jelent tartalmú iratra utal. Népszerűsége azonban kikényszerítette és idővel divatba hozta kiadását. Számos anekdotagyűjtemény keletkezett a 18–19. században,¹³ rendkívül népszerű műfaj volt az irodalomban és a népköltészetben egyaránt.

Történeti ismereteket közvetít, cselekménye általában ismert történelmi személyiség köré szerveződik. A tartalomra, a megesett dolog mozzanataira irányítja az olvasó figyelmét. A történetírás számára azonban referenciálisan megbízhatatlan forrás, kisszerűsége, elfogultsága, fikciós – a novellára és a drámai szerkesztésre jellemző – sajátosságai miatt. Mindezek mellett előadásmódja pletykaszerű, valamely keresetlenül és közvetlenül elbeszélt esemény tükrében személyek, korok vagy szellemi áramlatok jellemző képét szemlélteti. A vicchez hasonlóan csattanóságra törekszik, szűkre mért, világos szerkezet jellemzi. Könnyen érthető, minden fölöslegesen mellőz, a bonyolultság és bármilyen kommentár lerontja hatását. Az anekdota ellentmondásossága tehát abból is fakad, hogy jól megformált, mégis informális, egyszerre zárt és szerkeszthető, átírható, nyitott struktúra.¹⁴

Az anekdotázásának oka lehet a különösség iránti érdeklődés, hogy minél szokatlanabb, különcebb figurákat mutasson fel a szöveg, illetve a képekben való gondolkodás. Az elbeszélő tablószerű helyzeteket fest, a legjellemzőbb vonásokat hangsúlyozza ki. Az anekdota szervesen beleépül a regény szerkezetébe, jelentésképzés szintjén a mellérendelés retorikai alakzata, a nézőpont folyamatos mozgásban tartásának és a cselekmény kifejtését elősegítő narratív eszköznek tekinthetjük. Ez a fajta szerkesztésmód általában fragmentált regénystruktúrát eredményez, a rövid történetek egy szálla fűzése töredezetté teheti a szerkezetet. Létezik azonban olyan fajta anekdotizmus is, amely felszámolja a történetet és a történetelvűséget,¹⁵ és sokkal inkább az előadásmódra irányítja a figyelmet. Az élőbeszéd illúzióját próbálja megteremteni, „olyan írás, amely beszédnek akar látszani”.¹⁶ Mindemellert az esztétikai illúzió megteremtéséért is felelős, mivel közvetlen kapcsolatot teremt az olvasó és a bemutatott mikrokozmosz között, a realista ábrázolás egyik legfontosabb forrását képezi. Az orális nyelvhasználat, a familiáris beszédhelyzet, a személyesség és a digressziókkal tarkított előadásmód módszer és cél arra, hogy az elbeszélő valószerűvé tegye az általa teremtett világot. Az anekdota életre hívja a valóságot, segít közelebb hozni a bemutatott világot.

Tarjányi Eszter összefoglaló tanulmánya rámutat arra, hogy a magyar anekdota jelentősen különbözik az európai változattól, ugyanis sokkal összetettebb, árnyaltabb.¹⁷ Ezt nagyon jól igazolja az adoma-anekdota kettőssége,¹⁸ az irodalmi hagyományban betöltött fontos szerepe,

¹³ Kónyi János volt az első, aki 1782-ben idegen minták nyomán megszerkesztette anekdotagyűjteményét, a *Democritust*. Ezt követte 1789-ben András Sámuel kétkötetes anekdotatára, majd a 19. században Jókai Mór gyűjtőtevékenysége és Vas Gereben kötetei meghatározóak. A századforduló legnépszerűbb gyűjteménye Tóth Béla *Anekdotakincse*, melyet az 1980-as évekig többször is újra kiadtak.

¹⁴ Tarjányi Eszter: *Az egyszerű forma bonyolultsága. Az anekdota mint ellentörténelem és Tóth Béla Anekdotakincse*. Literatura XXXVI(2010) 1. szám. 15. http://real-j.mtak.hu/1459/1/LITERATURA_2010.pdf (Letöltve: 2019. 06. 17.)

¹⁵ Gintli Tibor: *Esterházy Péter Estije mint Kosztolányi-értelmezés*. Új Forrás 2017/július 70–79. (74.) http://epa.oszk.hu/00000/00016/00224/pdf/EPA00016_uj_forras_2017_07_070-079.pdf (Letöltve: 2019. 07. 04.)

¹⁶ Gintli Tibor: *A Harmonia caelestis az anekdotikus elbeszélői hagyomány kontextusában*. Irodalomtörténet XLIX(2018) 1. szám. 62. http://epa.oszk.hu/02500/02518/00359/pdf/EPA02518_irodalomtorten_2018-1_057-067.pdf (Letöltve: 2019. 06. 17.)

¹⁷ Tarjányi Eszter: *i. m.* 16.

¹⁸ Az adoma szavunk az anekdota kifejezés magyarítása, Erdélyi János találmánya (1851). Jelentésük elkülönült egymástól, mivel az anekdota egyre inkább konkrét személyhez kapcsolódott, míg az adoma típusokat ábrázolt. Jókai

de ideológiai, társadalmi mondanivalója is. Erőteljesen kötődik a nemzeti érzethez, a kulturális emlékezetre épít. Befogadójától elvárja, hogy pontosan ismerje a nemzeti történelmet, és előírja kivel kell szimpatizálni, mivel értelmezői eljárásokat rejt önmagában: „A magyar anekdota (...) nem engedi kívülről nézni a dolgot (...) az olvasót behúzza a történet értékrendjének igenlésébe (...) a nemzeti 'sensus communis'-ra támaszkodásával azonosulásra kényszeríti befogadóját. Egyetértésre, kollektivitásra készlet”.¹⁹ Míg Nyugat-Európában a 19. század első felére leáldozott népszerűsége, virágkora nálunk ekkor vette igazán kezdetét. Jókai regényeiben és novellásköteteiben a humor meleg színeivel örökítette meg a magyar élet sztereotip alakjait. Állítása szerint az anekdotának nemzetkarakterológiai funkciója van. A magyar néplelek alapvető megnyilvánulásának tartotta, a nemzeti önreflexió műfajának. Ezt akadémiai székfoglaló értekezésében emelte ki: „Semmi népleírás oly jól nem rajzolja meg egy nemzet életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint ahogy képes az önmagát rajzolni – adomáiban...”.²⁰ Külföldön nem vált a nemzeti irodalom és az irodalomtudományos beszédmód meghatározó részévé, a magyar irodalomban viszont jelentős szerepe van.

A 20. században az anekdota negatív megítélése elsősorban a nyugatosokhoz kapcsolódik. Ady Endre bírálata nyomán kanonizálódott és nyert ideológiai színezetet, mely szerint az anekdota a szellemi igénytelenség és a problémátlanóság formája. Ő teljes mértékben elutasította az anekdota szinekdochéjellegét, nemzetkarakterológiai funkcióját: „Magyarország kicsi litteratúrájának védőszentje: szent Anekdota. Nyugaton az íróművészet nagy harcok árán legyűrte az anekdotát. Nemcsak a történelmi, mely az ultramontán Magyarországon javában virít. De a szociális anekdotát is. Igazi írótól az egész Életet követelik itt. Nem csupán a mulatságos morzsákat. (...) A feudális Magyarországhoz egyébként illik ez az anekdotairodalom”.²¹ A rész nem állhat az egész helyett, véleménye szerint az anekdota komoly társadalmi problémákra nem tud rávilágítani, világképe egyszerű, felszínes, olcsó kedélyesség jellemzi, zsíros, derűs, amivel a modernizálódó magyar irodalomnak szakítania kell.

Már Adyt megelőzően is megfogalmazódott az anekdota egyértelmű kritikája, hiszen Ambrus Zoltán Mikszáth regényének recenziójában elsősorban a könnyed témát, a komolyság és a lélektani mélység hiányát kifogásolja.²² Ennek nyomán az anekdotát leginkább naív történetként nyugtázza a modern magyar irodalomkritika, alkalmatlannak minősítve az összetett alakok megteremtésére. A példázatosság, a kérdéskülönbség vagy a felületes nemzeti önértelmezés gondolata szintén hozzátapadt a műfajhoz. A modernség korában a *Nyugat* poétikája egyértelműen elutasította az anekdotikusságot.

Gintli Tibor rámutatott arra,²³ hogy anekdotikusság és modernség nem zárják ki egymást, elképzelhető az együttélés, és ez a narratív forma a századfordulót követően is tovább élt, a

még szinonimaként használja a két kifejezést, Tóth Béla gyűjteményében már megkülönbözteti a kettőt. Noha megtaláljuk a fogalmak egyértelmű szétválasztását, a hazai szóhasználat mégis felváltva, szinonimaszerűen említi. Ennek elsődleges oka az lehet, hogy a nemzetközi terminológia csak az anekdota kifejezést használja (historical anecdote), illetve egyedül csak a magyar nyelv képes elkülöníteni a kettőt.

¹⁹ Tarjányi Eszter: *i. m.* 28.

²⁰ Jókai Mór: *A magyar néphumorról.* = Uő: *Életemből.* Bp. 1898. 1. kötet, 321.

²¹ Ady Endre: *Egy kis irodalom (Párizsi levél).* Budapesti Napló 1906. aug. 24. = *Ady Endre összes prózai műve.* 8. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1999. <http://mek.oszk.hu/00500/00583/html/> (Letöltve: 2019. 06. 21.)

²² „A komolyság, a mélység nem igen populáris dolgok. A népnek nem kellene a tragédiák; a népnek anekdota kell.” – Ambrus Zoltán: *Szent Péter, az esernyője és még valami.* A Hét 1895/6. szám. 821–822.

²³ Gintli Tibor: *i. m.* 58.

modern narratív eljárások alapját képezte. Ennek klasszikus példája lehet Kosztolányi Dezső *Esti Kornélja* vagy Cholnoky Viktor *Trivulzió*-történetei, melyek azt szemléltetik, hogy az élőbeszédyszerű előadásmód kollektív sajátosságokat felmutató mikszáthi változata a tárca csevegő szellemességével fonódik össze, illetve az anekdotikusság nem jelenti a lélekábrázolás szükségszerű hiányát. Krúdy műveiben is megjelenik az anekdota, ahol a műfaj elsősorban az önreflexivitás eszközének minősül (*Boldogult úrfikoromban*), anekdotizmusa abszurdizáló, groteszk és szatirikus (*Etel király kincse, Valakit elvisz az ördög*).²⁴ A móríci anekdota (*Úri muri, Kivilágos kivirradtig*) egyéni és társadalmi jellemzőként funkcionál, általában ironikus és a szerző kritikáját fogalmazza meg, a jellemzés, az objektivitás és az ironizálás eszköze.²⁵ A posztmodernben népszerűvé vált anekdota legmarkánsabban Esterházy Péter prózájában jelentkezik (pl. *Termelési-regény, Kis Magyar Pornográfia, Harmonia caelestis, Esti*). Tarjányi Eszter szerint az anekdota fokozatos rehabilitációját leginkább az 1980-as évektől figyelhetjük meg, ugyanis a posztmodern irodalom elsősorban montázszerűsége és metaforikussága miatt fedezi fel újra az anekdotikus szerkesztésmódot.²⁶ Alexa Károly²⁷ és Bodnár György²⁸ munkái nyíltan felvállalják az apologetikus szándékot, az anekdotikusság újraértelmezését szorgalmazzák.

A műfaj jelentősége számottevő, ezt igazolja az is, hogy a tudományos beszédmód, noha lenézően tekint rá, de többször is megkísérelte kategorizálni, precízebben osztályozni. Így például Alexa Károly²⁹ elhatárolta az anekdota populáris és művészi formáját tekintettel a szóbeli vagy írásbeli kommunikációs helyzetre, míg Hajdu Péter³⁰ szellemét és formáját különítette el. Hász-Fehér Katalin narratológiai szempontú vizsgálódása alapján a cselekményes és a kommentár-anekdotát határozza meg.³¹ Az első típusba olyan anekdoták tartoznak, melyek szereplőivel vagy szereplői által történtek meg a bemutatott események, a poén s az anekdota eredete, szerzősége is nekik tulajdonítható. A második típusba sorolt anekdota elbeszélője megfigyel, magyarázza az eseményeket, a csattanó általában a statikus látvány kommentálásából ered.

Tarjányi Eszter szintén kétfajtát körvonalaz, a faktuális és a fikcionális anekdotát.³² A megkülönböztetés ebben az esetben is az orális vagy írásbeli hagyományozódás, illetve a szerzőség szempontjai alapján történik. Megállapítása szerint a faktuális anekdotának alapvetően történeti jellege van, a szóbeli átörökítés és a neutrális beszédmód jellemzi. A fikcionális anekdotának ezzel szemben nincs konkrét történeti vonatkozása, műalkotásrészét képezi a humoros epizód, melyben az elbeszélői előadásmódnak, leleményességnek nagy jelentősége van. A faktuális könyven fikciós anekdotává alakítható, írói eszközökkel travesztálható. Ma elsősorban a fikcionális változatot rehabilitálják.

²⁴ Fülöp László: *Modernizált anekdotizmus. = Uő: Realizmus és korszerűség. XX. századi magyar regényírók.* Tankönyvkiadó, Bp. 1987. 181–224.

²⁵ Kántor Lajos: *Vallomásos Mórícz Zsigmond.* Ifjúsági Könyvkiadó, Buk. 1968. 138.

²⁶ Tarjányi Eszter: *i. m.* 23–24.

²⁷ Alexa Károly: *Anekdota, magyar anekdota. = Tanulmányok a XIX. század második feléről.* Szerk. Mezei József ELTE BTK XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék kiadása, Bp. 1983.

²⁸ Bodnár György: *Az anekdotavita és elméleti tanulságai. = Uő: A „mese” lélekvándorlása.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1998. 17–36.

²⁹ Alexa Károly: *i. m.* 9, 16.

³⁰ Hajdu Péter: *Az anekdota fogalmáról. = Szegedy-Maszák Mihály–Hajdu Péter (szerk.): Romantika: világgép, művészet, irodalom.* Osiris, Bp. 2001. 66–81.

³¹ Hász-Fehér Katalin: *i. m.* 71–73.

³² Tarjányi Eszter: *i. m.* 16.

A történelemtudomány nagy érdeklődést mutat az anekdota iránt. Lionel Gossman szerint szimptomának tekinthetjük, egy történelmi korszak szimptomatikus megjelenítésének, mivel annak sajátos atmoszféráját képes közvetíteni.³³ A hitelesség igényével lép fel, azonban nem igazságértéke fontos, hogy valóban megtörtént eseményeket ábrázoljon, hanem sokkal inkább valószínűsége. Átjárhatóvá teszi valóság és fikció határait, a csattanó szempontjából pedig nem lényeges, hogy mi volt a történelmi igazság. Fontos kiemelni, hogy a mikrotörténet és az oral history ugyan nem tekinti megbízható forrásnak, a „nyelvi fordulat” révén azonban felértékelődött az újhistorizmus számára. Ennek értelmében az anekdota figyelmen kívül hagyja a szépirodalmi és nem szépirodalmi szövegek közti hagyományos különbségtételt. Irodalmi és történelmi értelemben vett referencialitása miatt egyszerre olvasható szépirodalmi és történelmi dokumentumként is, „egyszerre fikcióságot feltételezően formált irodalmi, s ugyanakkor nem szépirodalmi módon a történelmi valóra vonatkozó elbeszéléstípus”.³⁴

Gintli Tibor részletesen tanulmányozza az anekdota és az anekdotikus narráció közötti kapcsolatot. A kettő közötti alapvető összefüggés a forma orális jellegéből ered.³⁵ Míg az anekdota egy rövid történet humoros bemutatására koncentrál, az élőbeszéd illúzióját megteremtve, addig az anekdotikus elbeszélés mód „a beszélgetés szituációjára jellemző módon szabad teret enged a kitérők beiktatásának, az elkalandozásnak, tehát a beszédhelyzetből adódó nyelvi magatartás, illetve (el)beszélői modalitás imitációját helyezi előtérbe”.³⁶ A fentiekben már említett tanulmánykötetben az anekdotikus narráció meghatározó tulajdonságait rendszerezi, a legfontosabb jellemzőket pedig kilenc pontban foglalja össze. Ezek a következők: „(1) orális jelleg, az élőbeszéd imitációja; (2) poénra hangolt előadásmód, a komikumot preferáló hangnem; (3) komikus cselekmény és vagy komikus figurák; (4) elbeszélőkedv: az elsődleges és / vagy a másodlagos narrátorok érezhetően élvezik saját elbeszélő tevékenységüket; (5) szórakoztató szándék; (6) ráérős, komótos tempó; (7) az elbeszélte cselekményt megszakító anekdoták és / vagy kitérők; (8) az elbeszélő és az olvasó familiáris viszonya; (9) familiáris viszony az elbeszélő és a szereplő(k), illetve az elbeszélő és a diegetikus világ relációjában”.³⁷

Az anekdota műfaja tehát hatékony, koronként folyamatosan megújuló és átértelmeződő narratív forma, mely lehetővé teszi a szórakoztatás, a poétikai önreflexió és az elmélyült létértelmezés együttes érvényesülését. Az anekdotikus narráció az elbeszélőkedv hagyománya, melynek kétségkívül meghatározó előzménye az élőbeszéd-szerűséget imitáló anekdotikus módor.³⁸ Ennek a sajátos beszédmódnak mindenképpen van létjogosultsága a kortárs irodalomban, ugyanis alkalmas arra, hogy a szöveg nyelvi megalkotottságára irányítsa a figyelmet. Az anekdota és az anekdotikus elbeszélés mód nagyszerűen igazodik a metafiktív regény játékosságához, mindkettő alapvető jellemzője lévén a saját elbeszéltségét, megalkotottságát hangsúlyozó előadásmód. Tehát az oralitás kiindulópontot képez, és ebben keresendő a kulcs, amely lehetővé teszi a forma továbbélését a mai irodalomban.

³³ Lionel Gossman: *Anekdota és történelem. = Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem.* Szerk. Kisantal Tamás. Kijárat Kiadó, Bp. 2009.

³⁴ Tarjányi Eszter: *i. m.* 30.

³⁵ Gintli Tibor: *i. m.* 31.

³⁶ *Uo.*

³⁷ *Uo.*

³⁸ Gintli Tibor: *Anekdota és modernség.* Tiszatáj LXIII(2009) 1. szám. 65.

A „törpe” műfaj, amely fejtelenséghez vezet

„Minden mozgásban van, semmi sem marad változatlan, állítja Hérakleitosz, és a folyó áramlásához hasonlítja a létezőket” (CsSZA 181–182.) – olvassuk *Az abbé a fejével játszik*-ban, s a regény szerkezetét vizsgálva valóban az a benyomásunk, hogy a nagyepikai műfaj változásban, átalakulásban van. A mű tétje kimondatlanul is a műfaj megújítására tett kísérlet, de láthatjuk, hogy egyértelműen az elődökhöz, a hagyományhoz való kapcsolódás is, ugyanis „a regény szelleme a folytonosság szelleme: minden mű válasz a korábbi művekre, minden mű magába foglalja a regény valamennyi korábbi tapasztalatát”.³⁹ A szerző előző regényeiben is olyan népszerű, többnyire populáris irodalomból ismert műfajokat választott (pl. western, krimi, melodráma, vámpírtörténet stb.), amelyek törvényen, vagyis kánonon kívüliek. Jelen esetben az anekdotát mint az intézményesült irodalom megvetett, „törpe” formáját, szubverzív beszédmódját rehabilitálja, amivel már a *Sömmi*-ben is próbálkozott. A Martinovics Ignác⁴⁰ ihlette művével újra az anekdotikus elbeszélőhagyomány vérvonalához kapcsolódik, ahogyan a Rózsa Sándorról írt vámpírregényével is.

Az abbé a fejével játszik rövid történetek gyűjteménye. Címmel ellátott, hosszabb-rövidebb anekdoták sorozatát olvashatjuk, amelyek sajátos regényszerkezetet eredményeznek. Az anekdotikus formából fakadó, jellegzetes élőbeszédszerű előadásmód az elbeszélői tevékenység performanciáját, önreflexivitását hangsúlyozza. Nem számozott, összefüggő fejezetekről van szó, amelyek a szöveg kohézióját, a linearitás biztosítanak, esetleg annak illúzióját teremtenek meg. Mindegyik történet különálló novellaként is megállná a helyét. Az olvasónak az lehet a benyomása, hogy bárhol fellelőzhető, elkezdheti a regényt. Azonban jól érzékelhető, hogy az egyes történetek, noha véletlenszerűen, a szabad asszociáció mentén szerveződnek, mégis kijelölnek egy utat a befogadó számára, amivel novelláskötet esetében nem találkozhatunk. A szerző elmondása szerint⁴¹ művének sajátos szerkezetét Luis Buñuel filmrendező *A szabadság fantomja* (*Le fantôme de la liberté*, 1974) című filmje inspirálta, amely sajátos, hálószerű történetalakításáról, szatirikus ábrázolásmódjáról ismert.

A regény montázsszerűsége jól láttatja, hogy a műfaj újragondolásáról van szó, hiszen a cselekmény egy-egy szereplő, helyszín, tárgy, szó vagy ismétlődő mondat mentén halad előre. A regény címe és a bevezető fejezetek Martinovics Ignác kalandos élettörténetét ígérik, azonban már a 18. oldalon véget ér a humoros történelmi kalandozás. Nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy Martinovics nem főszereplője, de visszatérő figurája, motívuma a regénynek. A szereplő tragikus halála, a lefejezés, ennek nyomán pedig a fejtelenség ténye és az ehhez kapcsolódó metaforika alapvetően meghatározza a mű struktúráját. A szertelenség, a kaotikusság,

³⁹ Milan Kundera: *i. m.* 29–30.

⁴⁰ Martinovics Ignác (1755–1795) apát, a magyar jakobinus mozgalom vezetője, ellentmondásos történelmi személyiség. II. Lipót titkos megbízottja volt, de később a Habsburg-család ellen fordult, és röpirataival neveltségessé tette a császári udvar politikáját. Nevéhez fűződik a Reformátorok Társasága, illetve a radikális eszméket hirdető Szabadság és Egyenlőség Társasága is. 1794-ben a leleplezés miatti félelmében ő maga adta császári kézre a jakobinus mozgalom tagjait. Társaival együtt Bécsben fogták el, majd 1795. május 20-án lefejezték a Vérmezőn. Az 1848-as forradalmár nemzedék igazi példaképként és mártírként tisztelte, a hamis eszményítés elfedte valódi tetteit és jellemét. – *Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1969. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/martinovics-ignac-76C78/> (Letöltve: 2022. 04. 27.)

⁴¹ Rác I. Péter: *Apokaliptikus összevisszaság*. Vasárnapi Hírek 2018. szeptember 29. https://www.vasarnapihitek.hu/fokusz/apokaliptikus_osszevisszasag (Letöltve: 2022. 04. 20.)

a mindent átható értelem hiányának alapélménye kapcsolódik a regényhez, aminek kifejezése a szerző állítása szerint alapvetően cél is volt: „az életben leginkább káosz van”.⁴² Ehhez kapcsolódóan olvassuk az egyik fejezetben: „Az élet csak úgy megtörténik. Mire észrevesszük, megtörtént, sőt el is múlt. Nem mi irányítunk, nem a mi kezünkben van a kormány, ez fix”. (CsSZA 102.) A szöveg ironikusan hangzik, a Kormányos vagy Frici nevű csapos szólama, aki metaforikus alak a regényben.

Az abbé a fejével játszik-ban tehát nincs főszereplő, azonban vannak visszatérő szereplők (pl. Kosztolányi, Karinthy, Zöldág Mátyás, Piczula Lajos, Derrick stb.), így az egyik történet főhőse a következőben mellékszereplőként jelenik meg, de az is előfordul, hogy a mellékszereplők viszik tovább a cselekményt. A mű olyan, akár egy izgalmas pikareszk regény, amelyben a véletlennek cselekményszervező szerepe van, mert soha nem tudjuk előre, hogy a szereplők éppen milyen újabb kalandba keverednek. Cserna-Szabó András regényében azonban a véletlen szövegszervező elvként funkcionál. Véletlen, spontán asszociációk határozzák meg a szerkezetet. Az önkéntelen viccmondás, anekdotázás beszédhelyzete dominálja a teljes regényszöveget, így gyakran az az érzésünk lehet, mintha az elsődleges vagy másodlagos elbeszélő csattanós történetét mindig ugyanaz a mondat vezetné be: „Erről az jut eszembe, amikor...”.

Tehát szabad asszociációk mentén halad előre a cselekmény, azonban minden véletlen és spontaneitás ellenére is tetten érhető egy tudatos és célszerű mozgás, ugyanis az anekdoták kisebb tömbökbe szerveződnek. Így például a bevezető négy történet Martinovics alakja köré szerveződik, majd kisebb kitérők mentén elkanyarodunk az 1914-es szarajevói merénylethez, melyet szintén több csattanós történet segítségével ábrázol a szerző. Ugyanilyen kisebb anekdotacsokrot képeznek Kosztolányi, a Piczula család, a szerelmes antikváriumi eladó vagy Poirot anekdotái, hogy csak néhányat említsünk a kisebb csoportok közül. A történeteknek feszes ritmusuk van. Előfordul, hogy folytatásosak, és épp a párbeszéd kellős közepén szakad meg a cselekmény, a legfeszültebb pillanatban, ami szintén lehetne csattanó, de innen akár folytatható, tovább is írható (*Irány Sarajevó!*, *Kutyaszorítóban*, *Pornószentgyörgy*, *A másik Copperfield*, *Játékos császár*, *Szén és tenger* stb.). A satirikus, ironikus történetek gyakran a sorozatfilmek illúzióját is felkeltik az olvasóban. Ehhez hozzájárul a szövegek drámaisága is, ugyanis vannak olyan anekdoták, amelyek kizárólag csak a szereplői szölamokra szorítkoznak (*A halak töksüketek*, *Szpászibá*, *Fertelmeskednek*, *Mikor kell megenni a birkapörköltet?* stb.). Az anekdotikusság és az élőbeszéd-szerűség lehetővé teszi, hogy újra és újra beékelődő történetet olvassunk (pl. az éhezőművész, a szerelemposztás vagy a színházi jelenet stb.), és csak a történet végén érzékeljük, hogy többszörös beágyazottságról van szó (pl. amikor az egyik szereplő a kocsmában a Derrick sorozatot nézi, de Derrick is tévét néz a kocsmában, s a televízió kikapcsolása ébreszti fel az olvasót az abszurd történetből). Ennek nyomán mindkétféle narráció (heterodiegetikus és homodiegetikus) tetten érhető a regényben, illetve megállapíthatjuk, hogy az egyes szám harmadik személyű elbeszélésmód nem zárja ki az anekdotázást.

A karneváli hangulat, a látszólagos összefüggéstelenség megtévesztő lehet az olvasó számára, a mű végére azonban egyértelmű, hogy minden mindennel összefügg. A lazán kapcsolódó anekdoták között az egyik szereplő humorosan megemlíti Hamvas Béla főművét, a *Karnevált*, amely így a mű elejétől kezdve párbeszédbe kerül a regénnyel: „»Jó napot! Hamvas Bellától keresem a Karnevál című könyvet.« »Nem Bella, hanem Béla« – mosolyogtam”. (CsSZA 55.)

⁴² Uo.

Cserna–Szabó András, ahogy Hamvas is arra használja fel az irodalmat, hogy komédiázzon, miközben ez a játék végletesen komoly, mert „a regény (...) az a hely, ahol az ember a valóságot megteremti”.⁴³

A szokatlan szerkezet metaforikusan az írói alkotófolyamatot jeleníti meg, amikor rengeteg történet ötlete kavargó a szerző fejében. A megzabolázhatatlan alkotói kedv, a képzelet bábeli zűrzavarának lehetünk tanúi, erre utal humorosan a cím is, *Az abbé a fejével játszik*. Nemcsak az elsődleges metaforikus jelentés körvonalazódik itt, mely szerint veszélyes írói próbálkozásról van szó, hiszen a hagyományos regényműfaj, az értelem egésze kerül veszélybe. Nagyon fontos, és ez a szöveg szintjén többször is megjelenő metafikciós utalásoknak is köszönhető, hogy itt elsősorban a képzelettel, a fantáziával való játékokra kell gondolnunk. A cím metaforikusan erre a megzabolázhatatlan játékokra utal. A lázas alkotói fantázia leállíthatatlan, újabb és újabb szereplőket, helyszíneket szül, miközben minden mindennel összefügg.

Az újítás nehézsége miatt érzett pesszimizmus gondolata több helyen is megjelenik a regényben. Így például a *Babakék* című történetben, melyben Lenin játssza a főszerepet. Az anekdota tanulsága szerint „nincs a forradalomnak nagyobb ellensége a boldogságnál...”, (CsSZA 218.) tehát a forradalmiság mindig kockázattal és boldogtalansággal jár. A csöcselék előbb-utóbb az újítók vérét követeli, minden történelmi anekdota, köztük Martinovicsé is ezt igazolja. Ehhez hasonlóan többször találunk utalást Dózsa Györgyre, illetve az *Eső előtt* című anekdotában a karóba húzott felkelők párbeszédét olvashatjuk. *A befőttesüveg* című történet metaforikusan szintén a regény szerkezetére utal: „Rendetlenség, káosz, por mindenütt. Könyvek eldobálva: asztalon, széken, ágyon, szőnyegen”, illetve az egyik szereplői szólam az öntudatos szerző véleményét közvetíti, mely szerint: „Mit bámultok, csöcselék? Tényleg azt gondoltátok, hogy veletek fogok kormányozni?”. (CsSZA 225.) Az az író, aki újítással kísérletezik, ne kövesse a tömeg szavát, de bátran vállalja a megvetettséget, a bukás kockázatát vagy a fővesztést. Ebben az anekdotában mintegy elrettentő példaként Martinovics feje is megjelenik befőttesüvegben. Az ehhez az anekdotához kapcsolódó *Ráncfőzelék* című történet pedig azért jelentős, mert ironikusan az anekdotára mint törpe műfajra találunk metaforikus utalást: „Ha törpékről van szó, én nem ismerek tréfát”. (CsSZA 229.) A regényben a törpe visszatérő motívumnak számít, cirkuszi szereplő, mely komikus és különösége révén vonzza a tekintetet. Nem véletlen, hogy ezen jellemzői az anekdota műfajával hozzák összefüggésbe.

Az újítás nehézségének gondolatát közvetíti a regény *közbeszava* is, amely mintegy humorosan kijelöli ezt a szövegtípust, hogy az író megfogalmazhassa benne szándékait az előszó és az utószó helyett. Ironikusan ez a szövegrész is a rendszertelen regényszerkezetet parodizálja, amelyben nem tud az olvasó eligazodni: „A manapság írt történetek mind nagyon szépek (...) De miért nincs egyiknek sem közbeszava? Az világos, hogy az írónak legalább egyszer egy könyv folyamán tisztázni kell szándékait, céljait, okait. Honnan hova tart? Miért? Kinek? Hogyan?”. (CsSZA 133.) Mivel ez egy színházi jelenet anekdotája, a szereplő Gogol szerepében fogalmazza meg a mű legfontosabb gondolatait, a szerző ars poeticáját: „Bezzeg egészen más a sorsa annak az írónak, aki elég vakmerő, hogy azt hozza felszínre, ami állandóan előttünk van (...) a hínárként körénk fonódó, semmiségnek látszó, de szörnyű és megrendítő jelenségeket (...) Őt nem fogadja ország-világ tapsa (...) a bíróság nem ismeri el, hogy micsoda lelki mélység kell ahhoz, hogy a lenézett életből vett képet megvilágítsuk és az alkotás gyönyörévé tegyük, mert

⁴³ Hamvas Béla: *Karnevál*. Magvető, Bp. 1985. 690.

manapság a bíróság nem ismeri el, hogy a hangos, elragadtatott kacaj ugyanannyit jelenthet, mint a magas fokú lírai elragadtatás, s hogy mély szakadék választja el a vásári komédiás silány mókázásaitól!”. (CsSZA 136–137.)

A regény sajátos szerkezetét vizsgálva kiemelhetjük, hogy *Az abbé a fejével játszik* a keretes szerkezet paródiáját is megvalósítja. *A púpos gyerek* című bevezető fejezet a teremtés vagy a genezis momentumaként funkcionál, míg a záró történetek, a *Black Friday* és az *Itt a vége, fuss el véle* az apokalipszis mozzanatait emelik ki. A bevezetés metafiktiiv módon a képzelőerő teremtő gesztusát hangsúlyozza ki: „Kezdetben voltak a szörnyek. (...) A terhes földből állati és emberi testrészek indultak útnak, hogy véletlenszerűen egyesüljenek. Megannyi torz lény keletkezett (...) El lehet képzelni a borzasztó kompániát...”. (CsSZA 7.) Aztán az első bekezdés után rögtön a 18. században találja magát az olvasó, kezdetét veszi Martinovics Ignác anekdotikus élettörténete. Az elbeszélői szöveg nem véletlenszerűen emlegeti a szörnyeket, hiszen Martinovicsot velük hozza rokonságba: „nem hallgatott a bölcs atyai szóra, nem félt az senkitől, nemhogy a nyugalmazott kapitánytól, de még a sától sem. Púpja is nőtt”. (CsSZA 9.)

A bevezetőhöz hasonlóan a regény lezárása is meghatározó gesztussal él, amikor „megszűnik” minden, és szó szerint bekövetkezik a történet világának a vége. Mindez már előre sejthető, hiszen megjelennek az apokalipszis lovasai (mind a négy valamilyen függőséget jelenít meg: az egyik kényszeresen eszik, a másik túl sokat iszik, a harmadik szerencsejátékos, a negyedik fész búkodik), aztán az utolsó történetben megáll az idő is. Csak Zöldág Mátyás éli túl a világ végét, aki – ha összerakjuk a regény anekdotikus darabkái – maga Martinovics fia, Zöldág Katótól. Felismeri, hogy „az éjjel lezajlott a világvége. Apokalipszis. Mindenki meghalt. Egyedül ő nem. Csak tengett-lengett a világban”. (CsSZA 295.) Majd azt tapasztalja, hogy az őt körülvevő világ darabjaira hullik: „Táncolni kezdtek a levegőben, aztán összeolvadtak, mint ahogy orgia közben összekuszálódnak az emberek testrészei (...) Mátyás – kezében a fejével – reszketett, sírt, nevetett. Mert egyszerre volt félelmetes, kétségbeejtő és nevetséges ez az egész”. (CsSZA 300.) Rendkívül humoros, amint a vég pillanatában, kezében a fejével, hirtelen szavalni kezdi Karinthy Frigyes *Martinovics* című versének utolsó két szakaszát: „Martinovics – így szólunk a régi krónikák – / Ájult volt, amidőn a padra hurcolák. / Nyitott, tajtékos ajkán nehéz mosoly, fákó: – / Két hóna alá nyúlva cipelte a bakó. // Kuszált, vizes haja, sovány gyermek-feje / Rácsuklott csöndesen a hóhér keblire / S melyet nyirkos pirossal az olvadt vér előntött: / Két karja átölelte szelíden a fatöknöt”. (CsSZA 300) Nemcsak Martinovicsnak volt nehéz szembenéznie saját halálával, hanem a regény szereplőjének is, noha vele nem szoktak együttérezni az olvasók.

A genezis és az apokalipszis képei mellett a Karinthy-vers is hozzájárul a keretes szerkezet megteremtéséhez. A negyedik, *Ármány a vérpádon* című fejezetben, amikor Martinovics kivégzésének anekdotáját olvassuk, szintén megtaláljuk a Karinthy-sorokat, jelöletlenül, mintegy a komikus leírás részeként: „... hol vigasztalhatatlanul bögött, hol kétségbeesetten azt ordította: »árulás, árulás, feszt csak árulás«. Martonovics ájult volt, mikor a pribékek – Ignác hóna alá nyúlva – a vérpadra cipelték. Nyitott, tajtékos ajkán sápadt mosoly. Kócos haja arcába lógott, izzadt, sovány feje mellére hullott. Néhány pillanatra azonban feleszmélt, mikor Setét Barnabás, a budai főbakó (...) égnék emelt pallosán huncutul megcsillant a szerelemes májusi napfény. (...) Szinte hihetetlen, de így igaz: a nyugodt arc mögött ravasz számítás lapult, még a vég legvégén is egy sátáni gonoszságon törte a fejét – sőt meg is valósította”. (CsSZA 17–18.)

A keretes szerkezet paródiája és a teljes regényszerkezet jól szemlélteti, hogy *Az abbé a fejével játszik* fittyet hány a klasszikus műfaji szabályokra. Mintegy szándékosan lehetővé teszi a

fragmentáltságot, illetve eleget tesz annak az anekdotával szemben támasztott előítéletnek, mely szerint ez a műfaj szétzilálja a hagyományos nagyepikai struktúrát és töredezettséget eredményez. Egy előítélet paródiájaként is értelmezhetjük tehát a regény szerkezetét, amely montázsszerű tablót hoz létre. Ezt – Cserna–Szabó András regényeire olyannyira jellemző módon – a borítóterv is tükrözi, amelyen a kulcsfontosságú szereplők és motívumok vannak összevágyva. Az alakok fehér körvonala jól közvetíti, hogy kivágott képekről, részekről van szó, illetve azt, hogy kisebb darabokból alakul ki a nagy egész.

Az anekdota műfaja, a rövid, csattanós történetek egy szálra fűzése, a digressziók valóban lehetlenné teszik a történetelvűséget. Azonban a mű ezzel a szerkezettel nemcsak a klasszikus regényműfaj újragondolását, az anekdota felélesztését teszi lehetővé, hanem azt is, hogy a nagy íróelődök alkotásaival, már meglévő kanonikus irodalmi művekkel lépjen párbeszédbe. Így például Cserna–Szabó András regényében többször is megjelenik Kosztolányi Dezső alakja, több anekdota is róla szól. Láthatjuk, amint az alkotás nehézségeivel küzd (*Kié azonban a vérem?*), vagy éppen Karinthyval (*Fricikém, lófaszt*), esetleg Édes Annával beszélget (*(R)esti*). Ironikus módon a rossz orvos szerepében is feltűnik több beágyazott történetben is (*A rossz orvos, Csak úgy remeg a kezem, Csináld!, Bálvan*). A regény tehát kétségkívül dialógusba lép Kosztolányi műveivel, elsősorban az *Esti Kornéllal*, de ugyanígy Esterházy Péter *Estijével* is. Mindkét szöveg felhasználja az anekdotát és az anekdotikus narrációt, így tehát ezek sorában foglal helyet *Az abbé a fejével játszik* is. Az *Estiből* ismert Mátyás-anekdotákra is rájátszik a szöveg, ugyanis a mű egyik meghatározó szereplője Zöldág Mátyás, aki ironikus módon az igazságot keresi. Emlék Bundáshoz⁴⁴ hasonlóan arra próbál fényt deríteni, hogy miért hagyta el Bea nevű barátnője.

Az elődöktől eltérően és hatványozottabban Cserna–Szabó András művében a játéké és a komolytalanságé lesz a főszerep. A *Birkanyáj* című anekdotában is megfogalmazódik ennek a gondolata, meglehetősen durván, szabadszájúan: „a boldogságnak és a sikernek egyetlen titka van: mindenbe bele kell szarni (...) semmit sem szabad komolyan venni, semmit sem szabad elhinni”. (CsSZA 175.) A regény valódi főszereplője tehát nem Martinovics Ignác, hanem a humor, az ironikus-szatirikus elbeszélőkedv. Jelen esetben véresen komoly játékról beszélhetünk, a szó konkrét és átvitt értelmében is, hiszen horrorisztikus, morbid jelenetek is felsorakoznak a szöveg anekdotái között. Ugyanígy az akasztófahumor is szó szerint érthető, amikor a regény záró fejezetében tanúi lehetünk egy komikus öngyilkossági kísérletnek: Zöldág megpróbálja felakasztani magát a csillárra, de rá kell döbennie, hogy megállt az idő. A szójátékot tehát a végletekig kimeríti a regény.

Egyáltalán nem tűnik véletlenszerűnek, hogy Karinthy Frigyes is a regény szereplői között találjuk (*Fricikém, lófaszt*). Nem olvasunk róla olyan gyakorisággal, mint barátjáról, Kosztolányiról, azonban több olyan anekdotát is találunk, amelyekben egy Frici nevű mellékszereplő szólal meg (*Misztik pub, Még mindig a Misztikben, Mechanikus vagina, Szerelempostás, Aki beteg, az ne trombitáljon!*). A Misztik pub csaposa „Kormányosnak hívhatja magát (...) egy alacsony bárszéken kuksolt a pult mögött, könyökölt, állát a tenyerére támasztotta, és olvasott. Mindegy volt neki, hogy mit, mindent elolvasott, amit a részeg vendégek a kocsmában hagytak. Könyvet, napilapot, magazint, szakdolgozatot, használati utasítást, adásvételi szerződést...”. (CsSZA 92–93.) Friciről az is kiderül, hogy jó kocsmároshoz illően foglalkozik a vendégek lelkével: „»A kocsmáros egyben pszichológus is, ezt tudnod kell, Pheidiasz.« – kezdte Frici.

⁴⁴ Cserna–Szabó András első regényének, *A szíved helyén épül már a Halálessillagnak* a főszereplője.

»Tudod, hogy én már hány depressziós, mániákus, szuicid állapotot mentettem meg itt a pult túloldaláról?«⁴⁵. (CsSZA 95.)

Az anekdoták elbeszélésének közös tere újra és újra a kocsmá, visszatérő helyszíneként többször is felbukkan a történetekben. Emellett még a kávéház vagy a cukrászda is előfordul, de ami meghatározó, az az ivás, az alkoholos mámor, ami majdnem minden történetben visszatérő motívum. Ebben a regényben szinte minden szereplő részeg, vagy a történet végére az lesz. Iszik Martinovics, a szarajevói merénylők, Kosztolányi, Karinthy, Ady, a bizánci császár és a cirkuszosok, Hašek és minden szobafestő, de még a villamosvezető is, Poirot a Titanicon, de Derrick felügyelő is, és még folytathatnánk a hosszú sort. Ha ebben a regényben Frici a csapos, akkor arra kell számítanunk, hogy az olvasó is „megrészegedik”, jelen esetben a humortól.

Láthatjuk, hogy ezek az anekdoták és a teljes regényszöveg élesen karikírozzák a mámoros állapotot, ami egyszerre tragikus és féktelenül humoros. Az anekdoták olyan élettörténeteket villantanak fel, amelyek a szereplők boldogtalanságát, tragikus sorsát szemléltetik. A bánat könnyei azonban mindig a nevetés könnyeivel keverednek. A sírva vigadás az oximoronikus stilizációnak⁴⁵ köszönhetően valósul meg ebben a regényben is, akárcsak a *Sömmi*-ben. Emiatt nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy egy történet az asszimilálás vagy a parodizálás igénye motivál, vagyis „egymásnak ellentmondó és egyenrangú nézőpont egyidejű jelenlétéből származó feloldhatatlan feszültség jellemzi”⁴⁶ a szöveget. Ez elsősorban az irónia erőteljes jelenlétének tudható be, amely összeférhetlenséget teremt a bemutatott események és az elbeszélői modalitás között. Ennek eredményeképpen nem tudunk igazán együttérzeni a szereplőkkel, az állandó ellentét távolságot teremt a szereplők és a befogadó világa között. Minden szörnyűség ellenére is az anekdoták megőrzik erőteljes humorukat.

A *Come home, Lenin!* című történetben a sírás is paródia tárgyává válik, amikor az egyik szereplővel egy magazin szövegét olvashatjuk ebben a témában: „Pedig az irodalom egyik legfontosabb alapanyaga a könny. A világirodalom leggyakoribb testnedve – még a vért és az ondót is megelőzve – egyértelműen a könny. Sír Odüsszeusz (...) sír Ophélia (...) sír Anna Karerina (...) Fölösleges tovább sorolni, a lényeg, hogy bóg az egész banda Homérosztól Dürrenmattig. De ez még semmi. Hiszen az írók első számú célja is a könny: könnyet csalni az olvasó szemébe, legyen az örömkönnny, bánatkönnny, a meghatódás könnnye, a katarzis könnnye, a röhögés könnny, stb. Ebben megegyezik a legnagyobb a legkisebbel, Shakespeare és az utolsó ebadta lektűrszerző”. (CsSZA 205.)

A könnyek, legyenek azok bármilyen eredetűek, alkohollal keverednek. Megfigyelhetjük, hogy a Cserna-Szabó-féle történetmondás vonásai ezen a ponton az anekdotázás 19. századi hagyományait idézik, ugyanis Mikszáth korában az anekdotázás közkedvelt helyzete a kvaterkázás volt, a vacsorát követő borozgatás.⁴⁷ Ebben a regényben tehát az anekdotázás a kocsmában történik, de ha mégsem, az elbeszélést és az elbeszélőkedvet akkor is az alkohol, a mámoros állapot inspirálja. A cselekvés automatizmusba, kényszerességbe való átfordulása komikus, annak ellenére, hogy az olvasó mindig magyarázatot kap arra, miért is iszik a szereplő. Az ivás társaságban történik, de nagyon sok esetben magányos tevékenységként is megjelenik az

⁴⁵ Benyovszky Krisztián elemzi részletesen Stanislaw Balbus nyomán. Benyovszky Krisztián: *Modor vagy dialógus? Szempontok az irodalmi stilizáció értelmezéséhez*. Tiszatáj LVII(2003) 5. szám. 86. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00141/pdf/tiszataj_EPA00713_2003_05_079-087.pdf (Letöltve: 2021. 04. 20.)

⁴⁶ *Uo.* 86.

⁴⁷ Gintli Tibor: *i. m.* 228.

anekdotákban, zugivásként, illetve előfordul, hogy a kocsmai alkoholfogyasztás során is egyedül isznak a szereplők: „A szomszéd asztalnál bányászok ültek. Ittak, beszélgettek, pipáztak, kártyáztak, hangoskodtak” (CsSza 35.), „a kocsmába jó ideje nagyjából ugyanazok az emberek jártak” (CsSza 91.), „szombat délelőtt volt, bánatomban a Misztikben ittam. Egyedül, ha a csapot, Frici kormányost nem számítom” (CsSza 91.), „a prágai sokaság éljenzett, ordított, ivott, öklét rázta, röhögött, felugrált. De főként ivott. Ahogy az író is. (...) Mikor hajnalban felébredt, a Kravín már üres volt (...) J. Hašek úgy érezte, folytatnia kell a hűhót, sört és konyakot rendelt” (CsSza 132.), „Jacob végül fél vodkát és korsó sört rendelt. Lehúzta a töményt. (...) Johanna a pultosnő a távirányítóval bekapcsolta, majd felhangosította a tévét. Minden szempár a falra szerelt televíziókészülékre szegeződött” (CsSza 263.), „már majdnem az állomásnál járt, mikor talált egy nonstop kocsmat (...) Úgy gondolta, itt kivárja a reggelt”. (CsSza 286.)

A részegség, az alkoholos mámor az önfeledtség állapota, ahogyan a nevetés is. Ezért a mulatás és az anekdotázás egymástól elválaszthatatlanok, és ezt a regény nagyon jól érzékelteti. Ebben az összefüggésben azt is fontos kiemelni, hogy az anekdota „a mulatás rituális eseménysorának egyik fontos eleme”.⁴⁸ Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a Baudelaire-féle mámorfilozófia⁴⁹ is inspirálta a regényt, mert az ivás egyfajta feloldódást, az élet teljességének megtapasztalását jelenti. Nem véletlen, hogy a kocsmá neve emiatt Misztik pub, illetve Frici kifogásolja, hogy manapság az emberek nem isznak rendesen: „»Miert nincs ebben az elátkozott kocsmában soha senki?« – kérdeztem Fricit. (...) Frici csodálkozva nézett fel a regényből. Bánatosan közölte, hogy az emberek már nem isznak rendesen. »Ez főleg annak köszönhető, hogy a celebek rossz példát mutatnak«”. (CsSza 92.)

Az anekdotákban nemcsak a részegség, hanem az erotika, a vágy vagy a durva szexualitás is megnyilatkozik. Ezek is nevetés, sok esetben gúny tárgyát képezik a történetekben. Móricz műveiben találkozhatunk ehhez hasonlóval,⁵⁰ azonban jól látható, hogy Cserna-Szabó András prózája sokkal szatirikusabban viszi színre a már-már perverzióba hajló testiséget. Ez már a regény elején, a Martinovics-féle anekdotákban is jelentkezik. A szerelmi jelenet terjengős leírása egyszerre közönséges és komikus. A csattanó humorosan azt hangsúlyozza, hogy a testiség a teljesség önfeledt megtapasztalását jelenti: „Olykor azt kiáltotta a gaz apát: Mi jár ennek a cudar kisleánynak? Mire a szögedi Kató kéjtől eltorzult arccal nyögte a választ: *Mindön. Mi mindön?* – kérdezte Martinovics kaján vigyorral pofáján. *Mindön, ami fáj. Mer 'a szerelem fáj, abbé úr!*” (CsSza 16.)

A fentiekben tehát láthattuk, hogy az anekdota műfaja erőteljesen meghatározza a regény szerkezetét. Ehhez hasonlóan az anekdotikus elbeszélésmód is, amelynek számos jellemzője tetten érhető. Megfigyelhettük, hogy a teljes regényszöveget dominálja az ironikus, szatirikus hangnem, a poénra hangolt előadásmód. Ehhez igazodik a komikus cselekmény és a humoros figurák. Az ismert történelmi szereplőktől kezdve a híres írókon át a hétköznapi kisemberekig mindenkivel történik valamilyen komikus esemény, amely nemcsak az olvasót szórakoztatja,

⁴⁸ Uo. 91.

⁴⁹ Baudelaire nagy jelentőséget tulajdonított a mesterséges mámorekeltő szereknek, melyek hatása alatt lehetséges az ekzztatikus állapot megtapasztalása. Ez az állapot a titokfejtés, a nagy egészben, a teljességben való feloldódás, a metamorfózis lehetőségét kínálja fel. Művére nagy hatást gyakorolt Thomas de Quincy *Egy ópiumszívó álma*, illetve Emanuel Swedenborg svéd misztikus szerző is. Charles Baudelaire: *A mesterséges mennyországok*. (ford. Hárs Ernő) Gondolat Kiadó, Bp. 1990.

⁵⁰ Gintli Tibor: *i. m.* 91–92.

hanem beékelte történet esetén a szöveg diegetikus világának szereplőit is. A szórakoztató szándék fontosságát az *Irány Szarajevó!* című anekdota egyik szereplője, a cirkuszigazgató emeli ki mintegy búcsúzóul, jó tanácsként: „Sohase felejtse el, hogy az emberek megkívánják a szórakozást is, Mária, vagy így, vagy úgy! Nem dolgozhatnak szakadatlanul, és nem tanulhatnak egyfolytában. Azzal mindenki fenéig ürítette poharát”. (CsSZA 23.)

Az anekdotikus narráció meghatározó sajátosságai közé tartozik az orális jelleg és az élőbeszéd imitációja, ami egyértelműen meghatározza a teljes regényszöveget. Így ennek megteremtése végett sok történetben megtaláljuk a pletyka és a szóbeszéd elemeit: „De vannak, akik másképp tudják (...) bár egyesek látni vélték őket”. (CsSZA 32.) A történetekben a kocsmái beszélgetés fesztelen, oldott légköre elevenedik meg, amikor nagy társaságban vagy egyszerűen csak a kocsmárossal a pult mellett anekdotáznak. A vicceselés spontaneitásának beszédhelyzetét idézik az anekdoták, amelyekben a szabadszájúság, a durva kifejezések, a rontott nyelv dominál: „az élet úgy szar, ahogy van. Ráadásul nemigen tehetünk róla. Nem kértük bazmeg. És nem is igen van bebeszólásunk, hogy mi lesz velünk» (...) »Már ne haragudj, de mi a szart hadoválsz te itt össze?»”. (CsSZA 102.) A tempó ennek ellenére nem ráérős, mert az anekdoták mozgásban tartják és dinamizálják az elbeszélői nézőpontot. A történetek gyors tempóban követik egymást, egyik poén jön a másik után, akkor vesszük észre csak a beagyazott történetet, amikor hirtelen vége szakad, s egymásba omlik a diegézis és a metadiegézis világa. Az abbé szó szerint a fejével játszik, mivel egy pillanatra sem hagyja pihenni, lankadni az elbeszélőkedvet.

Mivel általában a kocsmá tere ad lehetőséget a történetmesélésre, ezért a familiáris légkör megteremtésében nagy szerepet játszik. Ugyanígy a rontott nyelv is, mivel a beszélők baráti, intim légkörét feltételezi. Mindezek mellett az ismerősség légkörének megteremtésében fontos szerepet játszik, hogy az anekdotákban ismert szereplők jelennek meg (történelmi szereplők, ismert írók, film- és meseszereplők stb.). Itt nem ugyanannak a falunak, konkrét közösségnek vagyunk a tagjai, mint Mikszáth novelláiban, hanem ugyanannak a közös képzeletvilágnak, ahol megjelenik Piroksa, Kosztolányi vagy Poirot felügyelő, és közös hivatkozási alap lehet a Titanic.

Az anekdotázás beszédhelyzetéből fakadó közvetlen légkör, amely önreflexív módon mindig visszautal a helyzetre, lehetővé teszi, hogy számos metafiktív utalással találkozunk a regényben. A fikció működésének feltárása, saját megszerkesztettségének állandó leleplezése a metafiktív regény sajátja. Az első beékelte történet, az éhezőművész anekdotája (*A vézna*) humorosan valóság és fikció kapcsolatát tárgyalja. Azt hangsúlyozza, hogy komolyan kell venni a fikciót, viszont soha nem lehet fontosabb, mint az igazság. Ennek megfelelően a keretes szerkezet paródiája is metafiktív gesztusként értelmezhető.

Nagyon humoros, és többször előfordul, hogy a szövegből, a történetből kibeszélnek a szereplők. Hirtelen nem értik hogyan kerültek az eseményekbe, vagy éppen kifogásolják az elbeszélő megoldásait. Például Setét Bakó nem érti honnan ismeri őt Mária, illetve az *Akela* című történetben az egyik szereplő így panaszkodik az olvasónak: „Igaza van. Nekünk már nincs nevünk. Minek is nekünk név? Névként kell, akinek van bérlete, útlevele, lakása, ajtaja, csengője, postaládája, fizetése, nyugdíja. Nekünk minek név? Azt mondják, hé, gyere, és én odamegyek. Azt mondják takarodj, és én odébb állok”. (CsSZA 122.) A *Kié azonban a vérem?* című történetben Kosztolányi a főszereplő, aki az utolsó mondatánál szinte zavarba jön, mint egy filmszínész a forgatáson, mert olyan, mintha valaki súgna neki a szöveget: „»Miért kellene?» – kérdezte hirtelen Dezső, kissé barátságatlan hangnemben. Nem nagyon értette, miért mondta éppen ezt. Mintha nem is ő mondta volna. A háta mögé pillantott, talán valaki onnan mondta. De nem látott senkit”. (CsSZA 53.)

A Lajost átképzik című anekdotában a szereplő hirtelen felsorolja előző életeit, ami komikusan hat, ugyanis olyan, mintha a szereplő tudná, hogy már mi van megírva eddig a könyvben: „»Az, hogy most éppen Piczula Lajos vagyok, csak egy büntetés az előző testemben elkövetett bűneimért« – magyarázta Lajos. »Miféle előző tested?« – értetlenkedett Flóra. »Az előző életeim között csupán egyetlen közös vonást tudok felfedezni. Mindegyik erőszakos halállal ért véget. Szerinted nem furcsa? Bizánci császár voltam, egy koporsóban fulladtam meg. Azután tyúktolvaj a középkorban, halálra korbácsoltak. Dózsa kapitánya, karóba húztak. Martinovics Ignác voltam, lefejeztek. Részt vettem a szarajevói merényletben, felakasztottak. Ötvenhatban...« Piczula folytatta volna a sort, de Flóra közbekiabált. »Lajos, könyörgöm, hagyd abba. Be kell fejezned az ívást!«”. (CsSZA 157–158.) Ugyanilyen öntudatos szereplővel találkozunk a regény utolsó fejezeteiben, az apokalipszis előtt, aki mintha sejtené, hogy közel a regény vége, azt mondja: „Azt a reggelt próbálom elképzelni, amikor én már nem leszek”. (CsSZA 281.) Ahogyan az anekdoták és az anekdotikus regény megköveteli, *Az abbé a fejével játszik* szereplői egytől egyig furcsák, különcök. Különöcsőségüket még az is felerősíti, hogy öntudatosak, ahogyan ez egy metafiktív regényben lenni szokott. Ugyanígy az elbeszélő is, aki íródo regényében „felejtí” saját magának szánt, néhány soros feljegyzését, két anekdota között: „(Nem. Elkanyarodtam. Nem jó. Megint belekeveredett I. Károly. Kezdjük előlről. Ezt a lapot is el kellett dobni. Nem baj. Csinálunk belőle papírsarkányt!)”. (CsSZA 116.)

Anekdotikusság és metafiktív közös játéka a regény. Láthattuk, hogy ez a klasszikus műfaj újraéleszthető, a kortárs prózában is újraalkalmazható. Képes a funkcióváltásra, önreflexív alakzatként működik. Ha irodalmi léptékekben gondolkodunk, a humor, a paródia mértékessége.

Összefoglalás

Cserna-Szabó András regénye újszerű poétikai megoldásokkal kísérletezik. Az anekdota és az anekdotikus elbeszélésmód felhasználása a klasszikus regényműfaj és a történelmi nagyelbeszélés kritikájaként értelmezhető. A „törpe” műfaj alkalmazása olyan struktúrát eredményez, amely nélkülözi a hagyományos értelemben vett oksági láncolatot, a linearitást. Játékos, széttartó regényt olvashatunk, melynek epizodikus szerkezete a véletlenszerűség elvét tükrözi. Az anekdotikus narrációból fakadó poétikai megoldások jól szemléltetik, hogy a forma felhasználása valóban szétzilálja a teljes struktúrát, töredezettséget eredményez, mintegy színre viszi ezáltal a vele szemben támasztott előítéleteket.

A regényszöveg fontos jellemzői között szerepel még az orális, ami egyértelműen az anekdota műfaji sajátosságából ered. A narráció az élőszóban elhangzó beszéd és történetmondás illúzióját próbálja megteremteni, ami sajátos önreflexív szöveget eredményez, amely folyamatosan visszautal a beszédhelyzetre. A hétköznapi, durva szóhasználat is ezt hangsúlyozza, önleplező, parodisztikus gesztusként értelmezhető. Az anekdota műfajától elválaszthatatlan oralitás a kanonikus irodalom provokációjának minősül.

Az önreflexív szerkezet és a metaforikusság nagyon jól lehetővé teszi a metafiktív működését a regényben. Ezt a cserna-szabói próza alapvető sajátosságai között tarthatjuk számon, hiszen mindegyik regényben találunk metafiktív elemeket. A szerző általában ezek segítségével közvetíti művészetfilozófiáját. Az önmaga megalkotottságára reflektáló regényszerkezet, a fikció kereteinek állandó, játékos leleplezése nagyszerűen összefonódik az anekdota és az anekdotikus

elbeszélésmód sajátosságaival, mintegy kéz a kézben járnak. Mindkét forma szubverzív erővel hat, és lehetővé teszi az erőteljes esztétikai tapasztalatot.

Ahogy a cím is jelzi, itt messzemenőig játékosságról van szó. Olyan játékról, amelynek minden könnyedség és komolytalanság ellenére is nagyon komoly tétje van: a megvetett műfaj rehabilitálása, a keretek lazítása, a szakadék áthidalása magas és populáris irodalom között. Az ironikus-szatirikus beszédmód, a paródia és az akasztófahumor alkalmazása az irodalom szórákkoztató funkciójának újjáélesztésére törekszik. Cserna-Szabó Andás komikus világában szem nem marad szárazon a nevetéstől. Egy meglehetősen furcsa és abszurd világot szemlélhetünk, amely valószerűtlen ugyan, de valóságosabb a valóságnál. A szerző ars poeticája – ahogy előző regényeiben – ezúttal is egyértelműen megnyilvánul. Ennek értelmében a szórákkoztatás nem zárja ki a súlyosságot. Kundera szerint minden igazi regényíró nosztalgiát érez a Cervantes korában megszülető nagy európai regény iránt, mely maga volt az igazi mulatság.⁵¹

Anecdotal Narration and Metafiction in the Novel of Cserna-Szabó András

Keywords: anecdote, contemporary, metafiction, parody, subversion

The novel of Cserna-Szabó András: *Az abbé a fejével játszik* (*The abbot is playing with his head*) is a new adventurous attempt in contemporary Hungarian literature. It is a line of loosely connected stories, as fragmentation is the main characteristic of the work. The author tries to reform the genre but in the same time he connects it to tradition, because it rehabilitates the anecdote and the anecdotal narration which he also uses in a new way. Anecdote seems to be a very productive genre in contemporary Hungarian literature. It is an efficient narrative form which can be permanently renewed and reinterpreted, a form which combines entertainment, self-reflection and deep existential interpretation. The anecdote and the anecdotal narration goes hand in hand with the playfulness of the metafictional novel, because the main characteristic of both is the expression of a form of fiction that emphasizes its own constructedness.

⁵¹ Milan Kundera: i. m. 120.